

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
УДК 343.623

Гритенко Оксана Анатоліївна

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри кримінально-правових дисциплін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Hrytenko Oksana

Doctor of Law Sciences, Associate Professor,

Professor of the Department of Criminal Law Disciplines

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-1376-6956

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ
ОЗНАК ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ
CURRENT ISSUES OF DETERMINING SUBJECTIVE SIGNS OF
REMAINING IN DANGER**

Анотація. У статті досліджуються актуальні питання встановлення суб'єктивних ознак за залишення в небезпеці, а саме сутність, тлумачення та визначення суб'єктивних ознак для кваліфікації за ст. 135 КК України. Аналізуються такі суб'єктивні ознаки ст. 135 КК України як вина та суб'єкт кримінального правопорушення. Встановлено, що серед найскладніших питань, які виникають у правозастосовній діяльності при кваліфікації ст. 135 КК України є встановлення другої альтернативної ознаки зазначеної норми, - поставлення потерпілого в небезпечний для життя та здоров'я стан та залишення його без допомоги, а також правильне тлумачення виразу законодавця «сам поставив потерпілого в

небезпечний для життя стан», тоді коли вирішується питання щодо взаємної вини. Доведено, що серед актуальних питань суб'єктивних ознак залишення в небезпеці, існують певні складнощі у встановленні форми вини (умисної чи з необережності) в кожному конкретному випадку. Звертається увага на такі актуальні питання при кваліфікації ст. 135 КК України, як встановлення суб'єкта кримінального правопорушення, а саме виду суб'єкту, особливо коли необхідно визначити вид суб'єкта, де потерпілий був залишений у небезпечному стані, викликаному дорожньо-транспортною пригодою. Аналіз відповідного питання надав підстави, стверджувати, що суб'єктами залишення в небезпеці можуть бути не тільки особи, зобов'язані піклуватися про потерпілого, але й ті, хто мають обов'язок надавати необхідну допомогу особам, які перебувають у небезпечному стані, виходячи зі своєї професії, вимог нормативних актів тощо. Суттєвим також є визначення видів суб'єктів кримінального правопорушення передбаченого ст. 135 КК України, у ситуації в якій потерпілий був залишений у небезпечному стані, викликаному дорожньо-транспортною пригодою, так як саме визначення конкретного виду суб'єкту впливає на остаточну кваліфікацію.

Ключові слова: вина, залишення у небезпеці, законодавство, кваліфікація, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктивні ознаки, суб'єкт кримінального правопорушення.

Summary. The article examines topical issues of establishing subjective signs for leaving in danger, namely the essence, interpretation and definition of subjective signs for qualification under Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine. Such subjective signs of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, as guilt and the subject of a criminal offense. It has been established that among the complex issues that arise in law enforcement activities in the qualification of Art. 135 of the

Criminal Code of Ukraine there is the establishment of the second alternative sign of this norm - putting the victim in a state of danger to life and health and leaving him without help, as well as the correct interpretation of the expression of the legislator "he himself put the victim in a state of danger to life", when the issue is resolved through mutual fault . It is proved that among the topical issues of subjective signs of being left in danger, there are certain difficulties in the established forms of guilt (intention or negligence) in each specific case. Attention is drawn to such topical issues in the qualification of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, as establishing the type of subject of a criminal offense, especially when it is necessary to determine the type of subject where the victim was left in a dangerous condition caused by a traffic accident. An analysis of the relevant issue provided grounds to assert that the subjects of being left in danger can be not only persons obliged to take care of the victim, but also those who are obliged to provide the necessary assistance to persons in a dangerous state, based on their profession, the requirements of regulatory enactments. It is also essential to determine the types of subjects of a criminal offense under Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, in a situation in which the victim was left in a dangerous condition caused by a traffic accident, since it is the definition of a specific type of subject that affects the final qualification.

Key words: *fault, leaving in danger, legislation, qualification, criminal responsibility, criminal offense, subjective signs, subject of criminal offense.*

Постановка проблеми. Людина (особа) як найвища соціальна цінність потребує відповідної правової охорони. Кримінальний кодекс України (далі – КК України), захищаючи найважливіші суспільні відносини, закріплює на першому плані охорону інтересів особи. Невипадково норми про кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я поміщені в окремий розділ

Особливої частини КК України. Поряд із реальним заподіянням шкоди цим благам, серйозну загрозу становлять діяння, що порушують безпеку життя та здоров'я людини, і зокрема, залишення без допомоги осіб, які перебувають у небезпечному для життя або здоров'я стані. Незважаючи на те, що за такої бездіяльності реальна шкода життю та здоров'ю потерпілого може не настати, вона порушує відносини безпечного існування певної категорії осіб і є не лише аморальною, але за певних умов і протиправною.

Кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за посягання на життя і здоров'я людини, вчинене як активними діями винного, так й шляхом бездіяльності. При кваліфікації таких діянь та їх розмежуванні із суміжними складами кримінальних правопорушень нерідко виникають складності, оскільки за об'єктивною стороною вбивство або шкода здоров'ю, що настали в результаті злочинної бездіяльності суб'єкта і залишення людини в небезпеці, зовні можуть бути ідентичними. Особливо це стосується тих випадків, коли залишаються в небезпечному стані особи, які позбавлені можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого беспорядного стану, а отже не здатні себе захистити без сторонньої допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто наголосити, що актуальним питанням залишення у небезпеці приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як: В.В. Бабаніна, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.А. Вознюк, В.К. Грищук, Н.О. Гуторова, М.Й. Коржанський, О.М. Литвинов, І.І. Митрофанов, Є.С. Назимко, О.О. Пащенко, В.Ф. Примаченко, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, Н.М. Ярмиш та ін. Проте, на сьогоднішній день досі не вироблено єдиної позиції стосовно сутності об'єктивних та суб'єктивних ознак залишення в небезпеці, чимала кількість питань

залишаються дискусійними.

Метою наукової статті є визначення актуальних питань, стосовно сутності, тлумачення та встановлення суб'єктивних ознак залишення в небезпеці.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність у статті 135 КК України встановлена за «Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого беспорядного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан» [3].

Залишення в небезпеці вбачається в тому випадку, коли винний, залишаючи особу в небезпечному для життя і здоров'я стані, усвідомлює дану обставину, але на цей момент потерпілому ще не потрібне надання невідкладної і необхідної допомоги і у винного відсутній намір на вбивство. Наприклад, в випадку залишення в безлюдному місці без мети вбивства, малолітньої дитини за недбалістю батьків або осіб, які зобов'язані піклуватися про неї, можна побачити ознаки складу ст. 135 КК України, якщо її життя і здоров'я поставлені в небезпеку, але ще немає підстав вважати, що її батьки мали намір вбити таким способом. В даному випадку необхідність надання дитині невідкладної допомоги може виникнути через деякий час у зв'язку із загрозою голодної смерті, впливом холоду або інших природних сил, здатних заподіяти смерть або шкоду її здоров'ю.

Склад даного кримінального правопорушення є формальним, тобто воно вважається закінченим у момент залишення потерпілого в небезпеці, незалежно від настання чи ненастання небезпечного для життя і здоров'я

стану. У зв'язку з цим кримінальна відповідність повинна наступати навіть у випадках, коли надання допомоги об'єктивно не може запобігти настанню наслідків. Саме факт ухилення від надання допомоги особі, що знаходиться в небезпечному для життя або здоров'я стані, зумовлює притягнення винного до кримінальної відповідальності. Відповідно, залишення в небезпеці необхідно бачити не тільки у разі зникнення з місця знаходження потерпілого, а й у випадках, коли, перебуваючи на вказаному місці, суб'єкт не робить зусиль для усунення небезпеки, що загрожує, перестаючи здійснювати піклування про потерпілого, за наявності можливості припинити реалізацію цієї небезпеки.

Можливість надання допомоги з боку суб'єкта можна розглядати з наявності двох критеріїв: об'єктивного та суб'єктивного. Об'єктивний критерій відображає характер навколишнього оточення та наявність заходів надання допомоги. Суб'єктивний визначається з урахуванням індивідуальних якостей особи та передбачає усвідомлення можливості діяти у напрямку надання допомоги. Однак навіть чітке встановлення зазначених критеріїв не позбавляє статтю 135 КК України окремих питань щодо правильного встановлення елементів складу, зокрема в нормі прямо не вказується на те, з якою формою вини відбувається аналізоване кримінальне правопорушення (використовується термін – завідомість) тощо. Отже, пропонуємо проаналізувати проблемні питання встановлення суб'єктивних ознак ст. 135 КК України для подальшого уникнення проблем при кваліфікації.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення характеризує психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння і до його наслідків. Характерними ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є вина, мета та мотив вчинення злочину [2, с. 29]. Деякі науковці додають четверту ознаку

суб'єктивної сторони, називаючи її емоційним станом.

Відповідно до аналізованого складу кримінального правопорушення, увага буде приділена обов'язковій ознаці суб'єктивної сторони – вині. Одним із найскладніших питань, що виникають у правозастосовчій діяльності, є питання про суб'єктивну сторону другої альтернативної ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, - поставлення потерпілого в небезпечний для життя та здоров'я стан та залишення його без допомоги. Законодавець не конкретизує вину залишення в небезпеці, що породжує суперечки серед вчених. Деякі з них припускають, що воно (залишення в небезпеці) може бути як винним, так і невинним, інші уточнюють, що воно має бути свідомим (завідомим) – умисним чи необережним. В сучасній науці кримінального права, існують різні погляди щодо змісту суб'єктивної сторони кримінального правопорушення передбаченого ст. 135 КК України. На тому, що залишення в небезпеці може бути вчинене лише із прямим умислом, наполягають такі вчені, як О. Тимчук [8, с. 84] та М. Хавронюк [5, с. 293]. Декі автори взагалі не конкретизують вид умислу в цьому кримінальному правопорушенні, зокрема, П. Андрушко [9, с. 316], М. Бажанов [7, с. 129] та ін. Цікавою є, точка зору, О.В. Микитчика, про те, що змістове значення слова «завідомо» на початку диспозиції не розкриває всієї сутності поняття, яке передбачене в ст. 135 КК України, але дає підстави вважати, що завідомість завжди означає усвідомлення особою, яка чинить будь-яке діяння, відповідних обставин, та виступає в якості ознаки, яка характеризує інтелектуальний момент умислу, але при цьому ніякого відношення до вольового моменту немає [4, с. 26-30].

Окремі питання постають щодо правильно тлумачиться виразу законодавця «сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан», зокрема на практиці. Найчастіше нерозуміння цього висловлювання

законодавця відбувається, коли вирішується питання про кваліфікації кримінального правопорушення у випадку взаємної вини. Коли не зовсім зрозуміло, хто кого поставив у небезпечний для життя стан: той, хто загинув, або той, хто залишився при цьому живий, але втік з місця події, не надавши допомогу потерпілому.

Створення небезпечного для життя або здоров'я потерпілого стану, на нашу думку, не завжди правомірно називати залишенням в небезпеці. Особливо це стосується випадків, коли постраждалих у дорожньо-транспортній пригоді (далі – ДТП) сам, за своєю виною та власними діями спрямовує розвиток подій, що тягнуть несприятливі йому наслідки.

Однак треба зауважити, що, по-перше, співвідношення вини встановлюється тільки слідством і судом, по-друге, для складу ст. 135 КК України не має значення хто винен у ДТП (що не завжди враховується при кваліфікації), важливо те, що є учасник ДТП, який залишився живим, будучи здатним надати допомогу потерпілому, умисно не робить цього і ховається з місця події. Водночас існує й така ситуація, в якій, водій стверджує, що залишив місце пригоди в присутності очевидців, розраховуючи на допомогу з їхнього боку, і не вважав, що залишає потерпілого у завідомо безпорадному стані, та ці очевидці готові дати свідчення, то ст. 135 КК України не повинна бути застосована. Отже, вищезазначені питання вносять певні складнощі щодо остаточного встановлення форми вини (умисної чи з необережності) у ст. 135 КК України в кожному конкретному випадку.

Не менш значуще питання щодо кваліфікації за ст. 135 КК України є встановлення суб'єкта, а саме особи, яка підлягає кримінальній відповідальності за наявності усіх необхідних (визначених у законі) ознак. Суб'єктом залишення в небезпеці може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. При притягненні до кримінальної

відповідальності за цією статтею, розглядаючи вчинені дії або бездіяльність винного, суд має враховувати характер, зміст та юридичну підставу обов'язків надання допомоги потерпілому особою, яка поставила його в небезпечний стан.

Аналіз даної диспозиції надає підстав визначити, що суб'єкт залишення у небезпеці є спеціальним, оскільки законодавець наділив його додатковими, поруч із досягненням встановленого віку і осудністю, ознаками: 1) обов'язок особи піклуватися про потерпілого чи 2) поставлення потерпілого у небезпечний стан. Слід зазначити, що, визначаючи суб'єкта першого виду як особу, зобов'язану піклуватися про потерпілого, законодавець цим обмежив коло суб'єктів аналізованого кримінального правопорушення, оскільки поняття «піклування» і «надання допомоги» є тотожними. Про піклування найчастіше йдеться у сімейних стосунках - між батьками та дітьми. Так, згідно із ч. 2 ст. 51 Конституції України, визначається «батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків [1]. Дані положення конкретизуються в Сімейному кодексі України: «батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток» (стаття 150. Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини), «повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги» (стаття 202. Підстави виникнення обов'язку повнолітніх дочки, сина утримувати батьків) [6].

Насправді суб'єктами залишення в небезпеці можуть бути не тільки особи, зобов'язані піклуватися про потерпілого в повному розумінні цього слова, але і ті, хто мають обов'язок надавати необхідну допомогу особам, які перебувають у небезпечному стані, виходячи зі своєї професії, вимог нормативних актів тощо. Тому представляється, що перший вид суб'єкта

залишення у небезпеці, слід було б визначити як особу, яка зобов'язана надавати допомогу потерпілому, а не піклуватися про нього, що буде більш конкретніше передавати зміст та сутність аналізованого кримінального правопорушення.

Обов'язок надавати будь-яку допомогу потерпілому може бути покладений на особу відповідним договором (наприклад, доглядальниця). Надавати допомогу своїм підопічним, які перебувають у небезпечному для життя або здоров'я стані, зобов'язані вчителі, тренери, охоронці, керівники туристичних груп тощо. Рятувальники, пожежники, співробітники поліції, медичні працівники та інші зобов'язані надавати необхідну допомогу всім особам, які її потребують. У той же час при встановленні ознак ненадання допомоги хворому медпрацівники повинні нести відповідальність за статтею 136 КК України.

Інше питання щодо встановлення кримінальної відповідальності за ст. 135 КК України особи, яка причетна до ДТП – водія. Це не завжди особа, винна в порушенні правил дорожнього руху, адже потерпілий (наприклад, пішохід) може постраждати внаслідок власної необачності, винних дій третіх осіб чи нещасного випадку.

Особливо цікавим є питання щодо визначення виду суб'єкта кримінального правопорушення передбаченого ст. 135 КК України, у ситуації в якій потерпілий був залишений у небезпечному стані, викликаному ДТП. Чи може зазначений суб'єкт розглядатися, і як особа, яка зобов'язана піклуватися про потерпілого, і як особа, яка поставила потерпілого в небезпечний стан? Спробуємо, змодельовати ситуацію в якій знайдемо підтвердження, або навпаки заперечення наявності зазначених видів суб'єктів, а відповідно застосування ст. 135 КК України. Так, якщо вину водія, причетного до ДТП, у порушенні правил дорожнього руху не

встановлено, у цьому випадку він повинен нести відповідальність тільки за залишення в небезпеці, причому на тій підставі, що він не виконав обов'язок піклуватися про потерпілого (перший вид суб'єкта). Якщо ж водій порушив правила дорожнього руху, що спричинило передбачені у статті 286 КК України наслідки, і не надав допомогу постраждалому, він повинен нести відповідальність за відповідною частиною названої статті та статті 135 КК України, але вже як особа, яка сама поставила потерпілого у небезпечний стан (другий вид суб'єкта). Отже, у випадку в якій потерпілий був залишений у небезпечному стані, викликаному ДТП, мають місце два прояви суб'єкта кримінального правопорушення. Однак встановлення окремого виду суб'єкта кримінального правопорушення передбаченого ст. 135 КК України, який впливає на остаточну кваліфікацію (застосування ст. 135 КК, або сукупності кримінальних правопорушень за відповідною частиною статті 286 КК України та статті 135 КК України).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Багато питань, які стосуються визначення суб'єктивних ознак залишення в небезпеці залишаються відкрити, однак наукові висновки з питань удосконалення законодавства в цій частини, не повинні ґрунтуватися тільки на існуючому законі. Так, серед актуальних питань суб'єктивних ознак залишення в небезпеці, існують певні складнощі у встановленні форми вини (умисної чи з необережності) в кожному конкретному випадку. Не менш значуще питання щодо кваліфікації за ст. 135 КК України є встановлення видів суб'єкта. Аналіз відповідного питання надав підстави, стверджувати, що суб'єктами залишення в небезпеці можуть бути не тільки особи, зобов'язані піклуватися про потерпілого, але й ті, хто мають обов'язок надавати необхідну допомогу особам, які перебувають у небезпечному стані, виходячи зі своєї професії, вимог нормативних актів тощо. Тому представляється, що перший вид

суб'єкта залишення у небезпеці (особа, яка зобов'язана піклуватися про потерпілого), слід було б визначити як особу, яка зобов'язана надавати допомогу потерпілому, а не піклуватися про нього, що буде більш конкретніше передавати зміст та сутність аналізованого кримінального правопорушення. Крім того, суттєвим є визначення видів суб'єктів кримінального правопорушення передбаченого ст. 135 КК України, у ситуації в якій потерпілий був залишений у небезпечному стані, викликаному ДТП, так як саме визначення конкретного виду суб'єкту впливає на остаточну кваліфікацію (застосування ст. 135 КК України - особа, яка зобов'язана піклуватися про потерпілого, або застосування сукупності кримінальних правопорушень за відповідною частиною статті 286 КК України та статті 135 КК України - особа, яка поставила потерпілого в небезпечний стан).

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина: Навч. посібн. / [В. О. Кузнецов, М. П. Стрельбицький, В. К. Гіжевський.] ; За ред. І. В. Оленченко. К. : Істина, 2005. 380 с.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 18.10.2022).
4. Микитчик О. В. Суб'єктивна сторона залишення в небезпеці України // *Адвокат*. 2009. № 5. С. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_5_4
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Вид. 3, перероб. та доп. / За ред. М. І. Хавронюка. К., 2003. 1056 с.

6. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
7. Сташис В. В., Бажанов М. И. Личность – под охраной уголовного закона. Симферополь, 1996. 235 с.
8. Тимчук О. Л. Суб'єктивна сторона залишення в небезпеці // *Підприємство, господарство і право*. 2004. № 1. С. 80-84.
9. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. Изд. 3, исправ. и доп. / Отв. ред. С. С. Яценко. К., 2003. 1119 с.

References

1. Konstitutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. zi zminamy ta dopovnenniamy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna ta Osoblyva chastyna: Navch. posibn. / [V. O. Kuznietsov, M. P. Strelbytskyi, V. K. Hizhevskiyi.] ; Za red. I. V. Olenchenko. K. : Istyna, 2005. 380 s.
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2341-III vid 05.04.2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia 18.10.2022)].
4. Mykytchyk O. V. Subiektyvna storona zalyshennia v nebezpetsi Ukrainy // *Advokat*. 2009. № 5. S. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_5_4
5. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Vyd. 3, pererob. ta dop. / Za red. M. I. Khavroniuka. K., 2003. 1056 s.
6. Simeinyi kodeks Ukrainy [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
7. Stashis V. V., Bazhanov M. I. Lichnost' – pod ohranoj ugolovnogo zakona.

Simferopol', 1996. 235 s.

8. Tymchuk O. L. Subiektyvna storona zalyshennia v nebezpetsi // Pidpriumstvo, gospodarstvo i pravo. 2004. № 1. S. 80-84.
9. Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Nauchno-prakticheskij kommentarij. Izd. 3, isprav. i dop. / Otv. red. S. S. Yacenko. K., 2003. 1119 s.